

SZEMLE

Nyelv, területiség, társadalom

A 14. élőnyelvi konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai

Szerk. ZELLIGER ERZSÉBET. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228.

Bp., 2007. 459 lap

A 14. élőnyelvi konferencia 59 előadása közül e kötet 41 előadás szerkesztett szövegét tartalmazza. A név-, szó- és tárgymutatóval is ellátott kötet tartalmaz ugyan néhány elcsúsztott élőfejet (34 skk., 231 skk., 270 skk., 374 skk.); az *In* általában önmagában áll, de néhány esetben kettőspont követi (*In:*); előfordul néhányszor az elektronikus helyesírás-ellenőrző által meg nem talált vesszőhiba (8, 62, 71); egy-két elírás (*Grundschule* helyett *Geundschule* – 69; *jelentésmezőbeli* helyett *jelentsémezőbeli* – 119; *hasznavehetetlenné* helyett *hasznavehetetlenél* – 156; *vaskupak* helyett *vaskapuk* – 240), de ezt a néhány hibát csak a kákán is csomót kereső recenzens veszi észre, és sokkal inkább lényeges az egész kötetten látható szerkesztői gondosság.

A kötet szerkezete a következő: először a négy plenáris előadást olvashatjuk; ezeket követik „A nyelvek és nyelvvaltozatok: összehasonlító adatok a kétnyelvű magyarországi kisebbségi közösségek nyelvi attitűdjeiről” című kutatás eredményét közlő előadások; végül a különböző szekciókban megtartott előadások következnek, a szerzők betűrendjében, tematikus besorolás nélkül. Ez a közlési eljárás azonban elfed egy lényegi aránytalanságot: azt, hogy az itt közölt előadások zöme a nyelv területiségét érinti mindazzal a problematikával (állapotleírás, nyelvjárásváltozás, nyelvi tervezés, diglosszia, regionális köznyelviség stb.), amely e területiséggel kapcsolatos, s alig találunk kitekintést az egyéb aspektusokra (pl. norma és szleng kapcsolatára, nem területi alapon szerveződő kisközösségek sajátos nyelvhasználatára, az elektronikus nyelvi közlés sajátosságaira). Üdítő kivétel e tekintetben BÜKY LÁSZLÓ, EITLER TAMÁS, HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET, MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ és NÉMETH MIKLÓS dolgozata.

A plenáris előadások sorát BORBÉLY ANNA nyitja, aki a nyelvcsere folyamatának néhány lényegi kérdését járja körül. Ezek a kérdések a következők: különböző kétnyelvű közösségek nyelvcsere-állapota azonos-e, vagy eltérő; azonos kisebbségi nyelvet beszélő két különböző közösség nyelvállapota mennyiben azonos, illetve különböző; mit mutatnak a tények, ha a valóságos időben felvett adatokat szembesítjük egymással. Vizsgálatának (melyet magyarországi román kétnyelvű közösségek körében végzett) eredményei megerősítik a tanulmány bevezető részében idézett FISHMAN-megállapítást: a nyelvcsere nem egyenes vonalú változás, hanem „térben és időben megvalósuló hullámzás”. Már BORBÉLY ANNÁnál felbukkan az az attitűd, illetve kérdés, amely aztán a kötet több tanulmányában is megjele-

nik, tudniillik beleavatkozhat-e a nyelvész a nyelvhasználat folyamataiba, s ha igen, hogyan teheti ezt meg úgy, hogy ne ártson (nyelvi tolerancia).

CSEERNICSKÓ ISTVÁN egy 2003-ban indult munka állapotáról számol be: munkatársai-val megtervezték és létrehozták a kárpátaljai magyar hangnyagytárat. Az előadás elhangzása idején 69 kárpátaljai magyar településről mintegy 230 órányi felvétellel rendelkeztek (ez az adatbázis a tervek szerint 2007 végére lényegesen bővül). Eme adattár birtokában már elvégzendő lehetett egy próbakutatás a *-t* végű igék kijelentő és felszólító módú ragozásának vizsgálatára (*-suk/-sük, -szuk/-szük*). E vizsgálat során a hangnyagytár adatai hozzáadó módon egészítették ki a kérdőíves felmérések adatait.

JUHÁSZ DEZSŐ előadása a nyelvatlazok kérdéskörét járja körül (Merre tovább, magyar nyelvöldrajz?). Egyetértve KISS JENŐVEL, szükségesnek látja egy új magyar nemzeti nyelvatlaz elkészítését, mely munka – véleménye szerint – leginkább az ELTE szakmai vezetésével és számos kutatóhely bevonásával valósulhatna meg. De nemcsak egy új nyelvatlaz lenne szükséges, hanem a meglévő gyűjtések regionális atlazokban való megjelentetése, ezek anyagának digitalizálása, s ez alapján egyesített nyelvatlazok elkészítése. A nyelvöldrajz kérdéskörébe tartoznak a névföldrajzi térképek is, melyek felhasználására az ELTE egyik fejlesztése (Olló-program) adhat jó lehetőséget. Végül fontos lenne, hogy az elkészült atlazok eredményei összehasonlító és történeti elemzések által is hasznosuljanak.

SÁNDOR ANNA előadásának témája: kijelölhetjük-e egyértelműen a palóc nyelvjárás-terület nyugati határát, köthetjük-e ezt a Vág folyóhoz, mint ahogyan ezt számos forrás teszi? A palóc legfontosabb általános hangtani jellemzője (*á/ā*) megvizsgálásával, saját és egyetemi hallgatók gyűjtései alapján úgy találja, hogy a két hang alapján csak részben határ a Vág, mivel a folyó mindkét partján az északabbra fekvő települések nyelvjárása tartalmazza a két hangot, a délieké pedig nem. A palóc nyugati határának megállapításához a Vágtól nyugatra eső további falvak nyelvjárás vizsgálatára adhat megoldást.

A plenáris előadásokat követi a „Nyelvek és nyelvváltozatok: összehasonlító adatok a kétnyelvű magyarországi kisebbségi közösségek nyelvi attitűdjeiről” kutatás bemutatkozása. A szerzők (BORBÉLY ANNA, ERB MARIA, UHRIN ERZSÉBET, PÁLMAINÉ ORSÓS ANNA és BARTHA CSILLA) magyarországi román, német, szlovák, beás cigány, szerb kétnyelvű közösségek nyelvi attitűdjeit vizsgálták meg kérdőíves, önbevallásos módszerrel. Nem nyelvi adatokat vizsgáltak tehát, hanem az adatközlők nyelvről és nyelvhasználatról való vélekedését. De e vélekedések, amint ERB MARIA írja, „meghatározó és meghatározható, objektív, nyelven kívüli és nyelvi okokra [...] vezethetők vissza” (61). Ugyanazt a 142 kérdést tették fel közösségenként 70 adatközlőnek, akiket nem, kor és iskolázottság szerint választottak ki. A bemutatott tanulmányok ugyanarra a 10 kérdésre adott válaszokat elemzik különböző közösségekben: melyiket szereti jobban, melyik a szebb, a hasznosabb, a nehezebb a változatok közül. A válaszokból élénk tárul a kisebbségi nyelv és nyelvjárás belső megítélése, egymáshoz és a többségi nyelvhez való viszonyuk. Az egyes részlelmények és BARTHA CSILLA összefoglaló elemzése szerint is a pozitív affektív viszony a leginkább nyelv-megtartó erő, még akkor is, ha a kisebbségi nyelv alkalmazása, kommunikatív érvénye behatárolódik, és ha a kisebbségi nyelvet vagy annak egy változatát beszélőnek a többségi nyelvet beszélők negatív viszonyulását kell is elszenvednie.

Izgalmas tömbként csatlakoznak e kutatáshoz azok az előadások, amelyeknek tárgya a kisebbségi magyar nyelvhasználat. Kiemelkedik közülük BODÓ CSANÁD 27 lapos tanulmánya, mely a moldvai magyar nyelvű beszélőközösségek nyelvi vitalitását elemzi. Megállá-

pítja, hogy ma Moldvában magyar–román nyelvcsere van folyamatban, de az egyes települések ebben eltérő módon vesznek részt. A nagyobb települések (városok) az innováció (román nyelvhasználat) központjai, amelyek vonzáskörükben ezt a nyelvhasználatot nyelvi mintaként terjesztik. Léteznek azonban ezzel az általános tendenciával szemben ellenpéldák, ilyenek Lujzikalagor és Klézse, ahol az innováció mégsem megy végbe a gravitációs modellnek megfelelően. Ezekben az esetekben feltételezhető, hogy a románnal szemben negatív attitűd érvényesül, amely nyelvmegtartó hatású (e következtetés egybecseng BARTHA CSILLA fent említett megállapításával, csak éppen ellentétes nézőpontból). Szintén attitűdvizsgálat LAKATOS KATALINÉ, aki a munkácsi járásban élő magyar iskolásoknak a nyelvjárásához való viszonyát elemezte. A 170 tanulóra kiterjedő vizsgálat a nyelvjárás alacsony presztízsét mutatja e körben, s ez nem túl biztató a nyelvmegtartás szempontjából, állítja a szerző. Szintén a kisebbségi magyar nyelvhasználatához kapcsolódik BENŐ ATTILA tanulmánya. A román hivatali és közigazgatási nyelv átalakulását a magyar nyelvhasználóknak is követniük kell adekvát megfelelők megalkotásával. Szükséges tehát az adott helyzetben a nyelvi tervezés és benne új nyelvi formák megtalálása főként abban az esetben, amikor a román társadalomszervezés sajátosságai megkövetelik, és nincs magyar megfelelő nyelvi forma. A kreatív megoldások illusztrálására a szerző a román rendőri fokozatok magyar megfelelőinek megalkotását hozza példaként. Tágabban kapcsolódik e témakörhöz GÁL NOÉMI tanulmánya (A nyelvi revitalizáció és társfogalmai a magyar és angol nyelvű szakirodalomban). A kisebbségi magyarság sajátos nyelvhasználati területe a munkahelyi nyelvhasználat. Ezt vizsgálja MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ több vajdasági üzem munkahelyi nyelvében, illetve az üzemi újságokban megjelenő magyar és szerb szövegek összevetésével. Azt tapasztalja, hogy a nyolcvanas években, mikor a munkás-önigazgatás sokrétű kommunikációt igényelt, a szerb nyelv használata gyakoribb volt, mint napjainkban. Ma viszont a korábbival ellentétben a nyelvhasználat periférikussá vált, „azon a nyelven tájékozódhat és kommunikálhat a dolgozó, amelyen megszokta”.

A 90-es évek közepén élénk vita folyt arról, hogy beszélhetünk-e a magyarországi standardtól eltérő magyar standardokról a kisebbségi magyarlakta területeken (léteznek-e a magyar nyelv regionális állami változatai). Számomra BENKŐ LORÁND álláspontja (Többközpontú-e a magyar nyelv? Magyar Tudomány 1996: 310–8) volt az elfogadható: a szókincsbeli eltérések nem elegendőek arra, hogy kétségbe vonjuk a magyar standard egységes voltát. Hiszen a nyelv grammatikai szintjein alig található lényeges eltérés. A jelen kötet két további attitűdvizsgálata (MENYHÁRT JÓZSEFÉ és MOLNÁR ANDREÁÉ) a szlovákiai magyarság nyelvében meglévő idegen elemekre koncentrálnak: MENYHÁRT Nyékvárkony község fiataljainak a szlovák kölcsönszavakhoz mint kontaktusjelenségekhez való viszonyát elemzi, MOLNÁR pedig a szlovák egészségügyi iskolák szaknyelvi oktatásában a kétnyelvűség lehetőségét. Ezek a kölcsönszavak, bár a nyelvi megformálásban jelentősnek, esetenként túlnyomónak tűnnek (MOLNÁR egyik idézete szerint „csak az összekötő szöveg magyar”), mégsem fenyegetik a magyar nyelv egészét, hiszen pontosan a szókincsen túlnyúló nyelvtani elemek adják meg egy nyelv alapvető sajátosságait (vö. DEREK BICKERTON, *Nyelv és evolúció*. Bp., 2004. 66). Nem tagadhatjuk azonban azt sem, hogy a nyelvtani elemek hálózata is változik, bár sokkal kevésbé, mint a szavaké. 2009 tavaszán hallottam besztercebányai diák szájából a „jöttem a tanárnő után” ’jöttem a tanárnőhöz’ mondatot, amelyben feltehetően a szlovák *za* prefixum hatása érződik. Az „én tanítók középpiskolán”, az „ő nem tud szlovákot” megfogalmazások, melyek LANSTYÁK ISTVÁN és RABEC ISTVÁN példaszövegei-

ben található, ezt, a mélyben meglevő, a szókinccs átalakulásától lényegesen lassúbb nyelvtani átalakulást példázzák.

LANSTYÁK és RABEC tanulmánya abba a sorba illeszkedik, amely az élőnyelvi vizsgálatok anyagi alapjának, a vizsgálatba bevonható nyelvi adatoknak a kibővüléséről számol be. A tárolt és évente 40-50 felvétellel bővülő, hanganyagokon alapuló, általuk szerkesztett „Szlovákiai beszélt nyelvi olvasókönyv” szlovákiai magyar nyelvű és részben kétnyelvű szövegek gyűjteménye kíván lenni, s ezzel új adatbázist bevonni a kutatásba. Szintén egy újnak mondható (bár rögzítési idejét tekintve igen régi) adatbázisról számol be HORVÁTH VIKTÓRIA: HEGEDŰS LAJOS és munkatársai az 1940-es évtől kezdve mintegy 1700 hangfelvételt készítettek, s ezek közül számos elérhető a Nyelvtudományi Intézet honlapján. A „Magyar nyelvjárási hangoskönyv” (amelynek legújabb, VIII. és IX. CD-jét e sorok írásakor kaptam kézhez) a MNyA. ellenőrző gyűjtésekor készített hangfelvételeket tartalmazza. Ennek létrejöttéről számol be VARGHA FRUZSINA SÁRA, és arról, hogyan lehet ezt felhasználni a Bihalbocs szoftver segítségével. Egy kevésbé ismert, de a nyelvöldrajzi kutatásba bevonható további adatbázis a Kárpát Nyelvatlasz. Ennek létrejöttéről és hasznosíthatóságáról ír POSGAY ILDIKÓ, bemutatva néhány magyar szón az areális hatásokat és összefüggéseket. P. LAKATOS ILONA és T. KÁROLYI MARGIT tanulmánya kísérletet tesz a társadalmiság megjelenítésére a területiségben: olyan atlaszábrázolást hoztak létre („dimenzionális ábrázolási módszer”), amely egyaránt jelöli a területi változókat és a társadalmi változókat is. Segítségével újszerű összefüggések, a nyelvhasználat dinamizmusa jelenik meg a térképen.

A további előadások egyik tematikus szervező ereje a nyelvjárások változása. E körbe tartozik BOKOR JÓZSEF előadása a muravidéki magyar nyelvjárásokról: a szinkrón változatok történeti változás eredményei, mutatja ki a szerző hangtani, alaktani és jelentéstani példák felsorakoztatásával. CSIKÁNY ANDREA előadása érdekes újítást mutat be. A nagyatlász egykori, ma is élő adatközlőitől kérdezte ki mintegy 50 év elteltével ugyanazokat a kérdéseket. A változás, állítja a szerző, leginkább a jelentésbeli tájszavak körében figyelhető meg. GUTTMANN MIKLÓS a német eredetű tájszavak használatát kutatta nyugat-dunántúli nyelvjárásokban. A három korosztály több mint 100-100 adatközlőjétől nyert adatok szerint e tájszók használata az időseknel jelentős, a középkorúaknál szinte azonos a száma a „használja” és a „nem hallotta” eseteknek, míg a fiataloknál a „nem hallotta” a legszámosabb visszajelzés. E tájszók közül főként a hagyományos paraszti gazdálkodás szókinccsével kapcsolatos szavak szorulnak vissza. Nagyhind élő tájszavait mutatja be és veti össze egy 1904-es gyűjtéssel PRESINSZKY KÁROLY, bemutatva az egyes nyelvi szinteken történő elmozdulásokat. Következtetései (átalakulnak a jelentésbeli tájszavak, a valódi tájszavak nagyobb része kihalt, de ami megmaradt az 1904-es gyűjtésből, az ma is élő elem) elfogadhatók, bár megjegyzem, hogy az 1904-es *íjjeli vadán* adat valószínűleg már akkor is *íjjel ivadán* tagolású lehetett, és nem tájszó, hanem birtokos szerkezet volt; ugyancsak nem lehet tájszónak besorolni az 1904-es gyűjtés *livitt* 'szokott lenni, volt' adatát, mivel ez az e nyelvjárásban szokásos *-ál/-él* gyakorító igeképzőt viseli (vö. KISS JENŐ szerk., Magyar dialektológia. Bp., 2001: 364). Nem a nyelvjárások, hanem a köznyelv változása csapódik le az ún. elbeszélő múlt idő kiavulásában. KECSKÉS JUDIT, SCHVIRJÁN RENÁTA és TÓTH MARIANN 9 általános iskola 594 diákjától nyert adatokat elemezve mutatja be, hogy e múlt idő felismerése nehézséget jelent a mai iskolások számára. A szerzők javaslata: az iskolákban az elbeszélő múltat tartalmazó szövegrészeket behelyettesítő feladatokkal kell tudatosítani és az adott igeidőt felismerhetővé tenni.

A nyelvjárások mai állapota valamely nyelvi szint bemutatásán keresztül jelenik meg néhány további tanulmányban. E kérdéskört járja körül B. FODOR KATALIN az eldöntendő kérdés moldvai intonációjának bemutatásával és TÓTH PÉTER a viski felekezeti nyelvjárási különbségek bemutatásával. MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS a *férj* fogalmának megnevezéseit elemezte nyugat-dunántúli és lendvai gyűjtés alapján: 663 lexikális adatot vetett össze, megvizsgálva a tagoltsági jellemzőket korcsoportok szerint. N. MARKÓ JULIANNA a nyelvjárási szövegekben meglévő stíluseszközöket mutatja be, főleg az alakzatok terén. Példái nyomán feltárul az a színes világ, amely a szigorú nyelvi elemzés mögött az embert, a beszélő embert hozza közelebb.

Kapunk ízelítőt a kötetben a regionális köznyelviség köréből is. HAJBA RENÁTA a szombathelyi beszélt nyelvhasználat jellemző sajátosságait és megoszlását egy család három nemzedékének nyelvi produktumán vizsgálta meg, s így próbálta meg a nyelvi változást nyomon követni és kitapintani a szombathelyi regionális köznyelvi normát. SZABÓ JÓZSEF a veszprémi egyetemen tervezett és OTKA-támogatással elindult regionális köznyelvi kutatásokról számol be. Kijelölték a kutatópontokat, megalkották a kutatás kérdőívét, számba vették a veszprémi régió nyelvjárásáról eddig megjelent műveket. A kutatás során kiemelt témaként kezelik a köznyelvi hatás érvényesülését.

Autochton lakosság és idegen jövevények, társadalmi, mentalitásbeli és nyelvi különbségek a témája CZIBERE MÁRIA és KISS JENŐ írásának. CZIBERE a hollandiai példán mutatja be nyelv és identitás összefüggését, a társadalmi-történelmi hátteret, amely a mai hollandiai nyelvi helyzetet kialakította. A holland ember lelkében egyszerre van jelen a kereskedő és a lelkész (*koopman* és *dominee*). A kereskedő, aki elutasítja a nemzeti érzést, és a lelkész, aki a vallási megosztottságot fenntartja. A vallási megosztottsághoz nyelvi elkülönülés is társul, de ez, a szerző szerint, nem tartható fenn sokáig: ki kell alakulnia a holland nyelvpolitikának, ha a „kereskedő és a lelkész kettős küldetését” tovább akarják folytatni. KISS JENŐ a Magyarországra települt külföldiek nyelvi különállását, esetleges integrálását, az érintkezési nyelvi színtereit tartja kutatható és kutandó területnek.

A nyelv változásával a norma is változik: ezt igazolja szavak és szerkezetek jelentésének megváltozásával és a köznyelvi normába való elfogadásával BÜKY LÁSZLÓ. A szerző példáival illusztrálja (*felvállal, felülír, bedől, gondolkodik valamiben*), hogy a szépirodalom nyelvi háttérbe szorulása megnyitotta az utóbbi évtizedekben a teret a sajtó, a média nyelvi mintateremtő erői előtt. Kialakult egy bizonyos „normatív szleng”, s az ehhez való akart vagy akaratlan igazodás a szókészlet stiláris változásán keresztül változtatja meg a normáról alkotott véleményünket. HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET nyelvművelési gyakorlatából mutatja be a standard és a regionális nyelvhasználat egymásra hatását, az átjárást az egyikből a másikba. E tanulmányban is a nyelvi változásról esik szó: a standardon belül is létezik normaváltás, ezt igazolja a *fogyatékkal élő* kifejezés. Tájszavaknak a standardba emelkedése is hozhatja a norma bővülését, erre példa a *hercsula* és a *böszme* esete. NÉMETH MIKLÓS tanulmányában (*Az -ért* határozórag az élőnyelvben) az *-ért* ragot az írott beszélt nyelvben (internet) vizsgálja: törlődik-e a *-t* a rag végéről (mint a beszélt nyelvben), ha igen, milyen okok miatt, ha nem, mely okok tartják meg. A vizsgált példák (*pénzért, miért, azért, ingyért, szarért-húgyért*) azt mutatják, hogy a *pénzért, azért, miért* esetében jelentéktelen a szóvégi *-t* hiánya, ellenben az erős lexikalizálódás, illetőleg a szleng hatása az *ingyért* és a *szarért-húgyért* esetében 86, illetőleg 50%-ban törli a *-t*.

„A fenn-lenn viszony a mai magyar nyelvben” című írásában FAZAKAS EMESE a *fel* és *le* igekötős igék elemzésével vizsgálta meg, hogy milyen körülmények között használjuk ezeket az igekötőket, miért éppen ezeket, és hogy esetenként miért nem a várt ellentét (*fel-le*), hanem egyéb változatok (pl. *fel-alá*) felelnek meg egymásnak.

Munkahelyi beszélőközösségek nyelvhasználata a témája EITLER TAMÁS írásának. EITLER elemzését egy mikroközösség 6 személyre kiterjedő csoportjában végezte. Felállította a személyek kapcsolathálózatát, majd ez alapján elemezte nyelvi viselkedésüket három nyelvi jelenség vonatkozásában (elfogadás, elutasítás). A szerző megállapítja, hogy a kapcsolathálózati szerepek és a nyelvi alkalmazkodás között összefüggés található, de ezt árnyalják az eltérő személyiségjegyek is.

A „Nyelv, területiség, társadalom” gazdag kötet, méltó folytatása az e sorozatban megjelent korábbi élőnyelvi köteteknek.

HEGEDŰS ATTILA